

De rozenstruwelen van Meijendel

De kustduinen met de struwelen behoren nationaal en internationaal tot de belangrijke natuurbiotopen. Daarin spelen de wilde rozen met 17 taxa een belangrijke rol, mede in het kader van Natura 2000. In 2022 is er een begin gemaakt met een inventarisatie van de wilde houtige flora van Meijendel. Daarbij werden er 13 wilde rozentaxa vastgesteld met wilde populaties. Enkele soorten zijn karakteristiek voor de kustduinen, maar ook kwetsbaar vanwege hun kleine populaties. Het vraagt om beheer op maat. In dit artikel doen we verslag van de waargenomen wilde rozen tot nu toe en zijdelings verwijzen we naar de andere in het wild voorkomende wilde ofwel autochtone bomen en struiken.

TEKST: BERT MAES

Trefwoorden

wilde rozen, duinstruweel, autochtone bomen en struiken, Natura 2000

De kustduinen herbergen wellicht nog de meest natuurlijke biotopen met bomen en struiken van ons land. Terwijl onze oudste bossen zijn voortgekomen uit historisch gebruik en beheer, vertonen de duinstruwelen een grote mate van spontane processen en ontwikkelingen. Vooral de wilde rozensoorten vallen in de bloeitijd en de botteltijd op. Maar ook voor soorten als Wegedoorn (*Rhamnus*

catharticus), Wilde kardinaalsmuts (*Euonymus europaeus*), Zuurbes (*Berberis vulgaris*) en Duindoorn (*Hippophae rhamnoides*) zijn het belangrijke biotopen. De duinzanden zijn hier merendeels kalkhoudend en niet alleen aantrekkelijk voor kalkminnende kruidensoorten, maar ook voor de karakteristieke houtige gewassen.

De spontane processen en successie, naast diverse andere oorzaken zoals stikstofdepositie, leiden echter ook tot uitbreiding en verdichting van de struwelen ten koste van de rijke kruidenflora. Het behoud en beheer van de zowel waardevolle struweelvegetatie als de droge en natte duingraslandvegetaties is geen gemakkelijk opgave, maar zeker een gewenste uitdaging. Door de rijkdom aan karakteristieke struweelsoorten zijn de duinen van Meijendel ook een waardevolle kennisbron. Hier ligt kennis van soorten en populaties, van groeiplaatsomstandigheden en van ontwikkeling in de tijd. Er is met het onderzoek van 2022 uitgegaan van de werkmethode voor

autochtone (wilde) bomen en struiken zoals ontwikkeld in opdracht van het Ministerie van LNV in 1991 (Maes 1993; 2022).

Hèt duinstruweel van Meijendel

We kunnen grofweg drie typen duinstruweel onderscheiden in Meijendel:

- 1. Jong en deels aangeplant struweel met duindoorn vlak bij de zeereep
- 2. Open struweel met veel duingrasland en stuifzandplekken
- 3. Dicht struweel met weinig duingraslandsoorten en stuifzand.

Duinstruwelen kunnen uniform uit Duindoorn bestaan of uit meer soortenrijke struwelen. Vanaf de zeereep landinwaarts neemt het kalkgehalte van het duinzand af. Juist in de oudere en meer ontkalkte duinbodems zien we de grootste diversiteit aan specifieke struiksoorten. Ze zijn extra waardevol vanwege hun samenhang met fauna en andere organismen zoals de mycorrhiza.

In totaal werden er in Prinsenduin en Bierlap/Teunisduin 35 taxa waargenomen die tot de wilde/autochtone

Figuur 1. De Schijnegelantier (*Rosa gremlii*)

flora van de houtige gewassen kunnen worden gerekend. In Prinsenduin zijn er 28 taxa met wilde populaties. In Bierlap/Teunisduin komen 26 taxa voor met wilde populaties. Naar schatting zullen in geheel Meijendel ca. 45 taxa voorkomen met wilde populaties. Naast de wilde soorten komen binnen de rozenroeiplaatsen ook tientallen niet-wilde soorten voor. Beheer op maat is dus wenselijk.

De wilde rozen

In Meijendel werden tot nu toe 13 verschillende soorten wilde rozen aangetroffen. Het genus *Rosa* is een lastige groep binnen de flora en bezorgd taxonomen veel hoofdbreken. Dat heeft in de eerste plaats te maken met het hybridogene karakter van de rozen. Ze kruisen gemakkelijk en onze huidige wilde rozensoorten hebben ook een lange geschiedenis achter de rug van spontane hybridisering. Binnen de rozensoorten bestaat ook variatie, die ook deels voortkomt uit geïmporteerde rozen uit zuidelijke landen. Daarnaast kunnen rozen zich ook door zelfbevruchting voortplanten, waardoor er soms grote klonale eenvormige populaties kunnen voorkomen. Extra ingewikkeld is dat bij de hondsrozen-groep de invloed van de mannelijke genen op de morfologische kenmerken anders is dan die van de vrouwelijke genen. Zo worden kenmerken van de bottels en de kelkstand vooral door de mannelijke genen bepaald.

Figuur 2. De Egelantier (*Rosa rubiginosa*) met Wilde liguster, Wegedoorn en Duindoorn in Meijendel

De meest typische wilde rozensoort in de duinen is de Duinroos (*Rosa spinosissima*) (Fig. 3). Het is een laag-groeiende roos met mooie helderwitte kroonbladeren en gele bloembasis. Met de zwarte bottels en de twijgen bezet met talloze naaldachtige stekeltjes wijkt de duinroos af van alle andere wilde rozensoorten.

De duinroos is zeldzaam in Meijndel en aangrenzende duinen en werd in de vorige eeuw ook wel aangeplant. Elders in de duinen, waaronder Berkeheide, is de Duinroos plaatselijk zeer algemeen. Bij erosie wordt de dichte houtige wereld van talloze wortels en wortelstokken onder de grond soms zichtbaar. De verspreiding gaat veelal via worteluitlopers.

De overige wilde rozen rekenen we bij de grote groep van de hondsrozen. Daarbij worden drie subgroepen onderscheiden:

- Echte hondsrozen
- Egelantierrozen
- Viltrozen.

Van de laatste groep hebben we er nog geen aangetroffen in Meijndel, maar elders in het kustgebied komen ze, zij het spaarzaam, wel voor.

De egelantierrozen zijn het meest typisch voor het kalkrijke duinmilieu. Ze vallen direct op door de overmaat aan kliertjes op bladeren, bloemstelen

en kelkbladen. Ze geuren naar appeltje of voor wie wil naar druiven. De echte Egelantier (*Rosa rubiginosa*) (Fig. 4) heeft een kenmerkende donkerroze bloem, opgerichte kelkbladen en een brede stijlopening. Breed betekent bij de rozen groter dan 1,2 mm. De stijlen van het vruchtbeginsel en de latere vruchtjes komen via een opening naar buiten en kunnen zo bevrucht worden. De tegenhanger van de Egelantier is de Kleinbloemige roos (*Rosa micrantha*). Daarbij is de bloemkleur lichtroze, de kelkbladen teruggeslagen en de stijlopening is juist klein. De bloem is vrij klein, maar de rozenstruik zelf kan flink en hoog uitgroeien. Merkwaardig is nu dat zowel de Egelantier als de Kleinbloemige roos (Fig. 5) zeldzaam zijn, maar de tussenvorm, een kruising van beide rozensoorten, is algemeen. De Schijnegelantier (*Rosa gremlii*) (Fig. 1 en 5) staat in alle kenmerken tussen beide ouders in. Mogelijk zien we hier iets van een evolutie waarbij hybride soorten zich beter weten aan te passen aan veranderende omstandigheden en op den duur een zelfstandige soort worden. De drie genoemde soorten van de egelantiergroep hebben alle brede, ovaalvormige blaadjes.

In Meijndel komen we ook een egelantiersoort tegen met smalle blaadjes: de Wigbladige roos (*Rosa*

Figuur 4. De echte Egelantier met dieproze bloemen en opgerichte kelk

Figuur 5. Boven: Kleinbloemige roos met roze kroonbladeren. Onder: de Schijnegelantier met afstaande kelk

Figuur 3. Bloeiende Duinroos en vruchtdragend exemplaar met de typisch zwarte bottels

elliptica). Uit genetisch onderzoek blijkt deze roos apart te staan van de andere egelantiers. En hier zien we eveneens een hybridevorm, de Schijnkraagroos (*Rosa inodora*) (Fig. 6) die het meest voorkomt. Maar bepaald niet echt algemeen. De andere ouder van de Schijnkraagroos is de Kraagroos (*Rosa agrestis*), die beperkt is tot het krijtgebied in Zuid-Limburg. De kelkbladen van de Wigbladige roos (Fig. 7) zijn sterk opgericht en de stijlopening is groot. Vergelijkbaar met de groep van de breedbladige egelantiers houdt de Schijnkraagroos het midden van de Wigbladige roos en de Kraagroos.

Dan komen we bij de groep van de Echte hondsrozen. Deze groep vertoont grote variatie in beharing, bekliering, kelkstand en stijlopening. En ook hier komen geregeld kruisingen voor. De meest algemene roos is hierbij de Hondsroos (*Rosa canina*) (Fig. 8), een kaalbladige roos, met enkelvoudig gezaagde bladrand en een

kleine stijlopening. Een variant is de Beklierde hondsroos (*Rosa squarrosa*) met gezaagde beklierde bladrand en beklierde nerven en nerfjes aan de bladonderzijde. Het is een zeldzame roos waarvan de hybride met de Hondsroos geregeld voorkomt. Minder algemeen is de Heggenroos (*Rosa corymbifera*) (Fig. 8) die er sterk op lijkt, maar met behaarde bladonderzijde.

Vergelijkbaar met de egelantiërgroep zien we ook bij de Hondsroos en de Heggenroos soorten met opgerichte kelk en grote stijlopening: de zogenaamde struweelrozen. De bloemkleur daarbij is donkerroze. Zo zien we naast de Hondsroos een Kale struweelroos (*Rosa vosagiaca*) (Fig. 9) met de hybride Schijnhondsroos (*Rosa subcanina*). Naast de (behaarde) Heggenroos zien we de Behaarde struweelroos (*Rosa caesia*) (Fig. 9) en de hybride Schijnheggenroos (*Rosa subcollina*). We komen ze allemaal tegen in Meijendel.

Een wat aparte soort binnen de hondsrozengroep is de Beklierde heggenroos (*Rosa tomentella*) (Fig. 10). Hierbij zien we een combinatie van beharing en bekliering op de bladeren. Kenmerkend is de meestal helderwitte bloem. Het is een echte duinsoort en komt in dit milieu het meest voor.

Vanwege de eigenschap van hybridisatie komen er in het duingebied altijd kruisingsproducten voor waarvan de ouders zonder DNA-onderzoek lastig zijn te benoemen (zie Fig. 11). Daarnaast komen er behalve de inheemse wilde rozen ook aangeplante en uit tuinen ontsnapte soorten voor, zo ook in Meijendel. Algemeen bekend zijn de overal aanwezige en invasieve Rimpelrozen (*Rosa rugosa*) (Fig. 12) met de rimpelige bladeren, grote ronde bottels en witte of rode bloemen. Deze rozensoort is afkomstig uit Oost-Azië en is in rond 1796 in Engeland voor het eerst geïntroduceerd. Soms zien we ook hybriden van

Figuur 7. Wigbladige roos met opvallend omhooggerichte kelk

Figuur 8. Boven de lichtroze bloem van de Hondsroos; midden een doorsnede van de bottle met smalle stijlopening; onder de behaarde blaadjes en nerven van de Heggenroos

Figuur 6. Schijnkraagroos met bottels en bloemen

Figuur 9. Links de Kale struweelroos (*Rosa vosagiaca*) en rechts de Behaarde struweelroos (*Rosa caesia*)

Figuur 10. De Beklierde heggenroos (*Rosa tomentella*)

de Rimpelroos met inheemse soorten, waarbij niet altijd duidelijk is wie de andere ouder is.

Twee andere niet-inheems soorten die hier en daar opduiken zijn de Virginische roos (*Rosa virginiana*) (Fig. 13) en de Kaneelroos (*Rosa majalis*) (Fig. 14). De Virginische roos heeft opvallend gestekelde ronde bottels en een grote

stijlopening. De bloemkleur varieert van zachtroze tot rood. De soort werd in 1696 in Engeland geïntroduceerd vanuit de VS. De Kaneelroos heeft een gladde en minder ronde bottel. De bloemen zijn roze tot purper. De Kaneelroos is in 1594 voor het eerst in Nederland geïntroduceerd. De herkomst is Zuid-Europa - West-Azië.

Beheer van duinstruweel

Met zo'n 35 taxa aan bomen en struiken met wilde/autochtone populaties die in duinhabitats zijn aangetroffen en thuishoren, kunnen het Prinsenduin en Bierlap/Tennisduin tot belangrijke gebieden voor duinstruwelen gerekend worden.

Figuur 11. Een onbenoemde roos in Meijndel (Hondsroos x Egelantier?)

Figuur 13. De Virginische roos met bottels en bloemen

Figuur 12. De Rimpelroos die vaak tegelijk bloemen en bottels laat zien. Opvallend grote ronde bottels met lange opgericht kelkbladen

Figuur 14. De Kaneelroos met bottels en bloem

Figuur 15. Zeer zeldzame Kleinbloemige roos dreigt hier onder nieuw gecreëerd stuifzand in de knel te komen

Figuur 16. Bessen van de Zuurbes (*Berberis vulgaris*)

Rozenvelddag met de beheerders van DUNEA

Het zijn de soorten die in het Natura 2000 habitattypen thuishoren. Behoud daarvan is het uitgangspunt van het beheer.

Behoud van struwelen is in feite het stoppen van de successie naar bos. Daar is nog te weinig ervaring mee. Het geheel terugzetten van struweel betekent enerzijds weer nieuwe mogelijkheden voor beginnende struweelvorming. Vanwege de grote zeldzaamheden van bepaalde soorten komen die echter niet zomaar terug. Het creëren van kale grond en stuifzand (Fig. 15) kan zorgen voor spontane uitzaai door vogels van bes- en zaaddragende planten uit tuinen, parken en houtteeltpercelen in de omgeving.

Het is aan te bevelen om de zeldzame en minder algemene struiksoorten te bevoordelen en te beschermen, zoals de Zuurbes (Fig. 16) en de wilde rozen. Het advies is om voorafgaand aan werkzaamheden alle rozen te markeren en te sparen bij de uitvoering van de werkzaamheden. Dunningen op maat zullen overigens altijd nodig zijn zodat lichtvragende struiksoorten en ook karakteristieke kruidensoorten niet in de knel komen.

Aan te bevelen is om een ruime bufferzone rondom rozen-groeiplaatsen aan te wijzen.

Belangrijk is ook om zoveel mogelijk uit te gaan van spontane verjonging. Plekken waar zich verjonging voordoet zijn ook belangrijk als kennisbron. Bij een aantal soorten is de het aantal exemplaren in de duinen echter zo klein dat aanplant noodzakelijk is om verdwijnen ervan te voorkomen. In toenemende mate is autochtoon plantgoed van wilde rozen verkrijgbaar vanuit de Nationale Autochtone Genenbank (Staatsbosbeheer, Roggebotzand). Nieuwe aanplant dient zoveel mogelijk buiten de originele groeiplaatsen te houden omdat die waardevolle informatie dragen, zoals ook door V. Westhoff is geformuleerd. Voor de meer bijzondere soorten is opkweek uit het eigen dungebiet aan te bevelen.

Beheerinspanningen zodat onze rozenrijke struwelen ook op het einde van deze eeuw voor de dan levende generaties nog zijn te bewonderen in Meijndel, is een mooi streven en doel.

Bert Maes
maes.dool@planet.nl

Literatuur

- Bakker PA, NCM Maes & JD Kruijer (2011). *De Wilde rozen (Rosa L.) van Nederland*. Gorteria 35-1-4: 1-173. Naturalis, Leiden.
- Bakker P, B Maes, R Maskew & Clive Stace (2019). *Dog-roses (Rosa sect. Caninae): towards a consensus taxonomy*. *British & Irish Botany* 1(1): 7-19
- Kemenade L & B Maes (2019). *Behoud groen erfgoed. Plan voor behoud van bedreigde wilde bomen en struiken in Nederland*. Uitgave RCE, Amersfoort.
- Maes NCM (1993). *Genetische kwaliteit inheemse bomen en struiken*. IBN-DLO, Wageningen.
- Maes NCM (1996). *Inventarisatie van autochtoon genenmateriaal van houtige gewassen in de kustduinen*. I.K.C., Natuurbeheer, Wageningen.
- Maes B (1996). *De wilde rozen van Meijndel*. *Meijndel Mededelingen* 29: 61-66.
- Maes B e.a. (2013). *Inheemse bomen en struiken in Nederland en Vlaanderen*. Boom, Amsterdam.
- Maes B e.a. (2021). *Atlas Wilde bomen en struiken*. Pictures Publishers, Woudrichem.
- Maes B, L van Kemenade & MR Jansen op de Haar (2022). *De struwelen van het Prinsenduin, Bierlap en Teunisduin. Een inventarisatie van autochtone bomen en struiken en adviezen voor beheer*. Rapport, Utrecht.
- Sloet van Oldenruijtenborgh CJM (1976). *Duinstruwelen in het Deltagebied*. Veenman & Zonen B.V. Wageningen.